

мандування підрозділами НАТО у Польщі, Словаччині, Угорщині та країнах Балтії здійснюють штаби у польських містах Щецин та Ельблонг.

Станом на 2022 р. в країнах Балтії на ротаційній основі дислокуються три бойові групи союзників приблизно по 1 300 осіб кожна. Орім цього у країнах Балтії передбачається розмістити до 10 тис. солдатів НАТО, тобто цілу дивізію. В Адажі будеється нове казармене містечко, де розмістяться кілька тисяч солдатів.

Отже, Латвія разом з іншими країнами Балтії прагне все нових гарантій своєї безпеки. Балтійські держави категорично не бажають залишитися наодинці з агресивною Росією і роблять усе, щоб цього не сталося.

На сьогодні є підстави стверджувати, що Латвія досягла успіху в інтеграції у різні європейські структури: політичні, економічні, а також інституції регіональної безпеки. І якщо політичні цілі були досягнуті: Європа прийняла Латвію до своїх лав, країна увійшла в систему європейської безпеки, то економічні очікування поки що не виправдалися – Латвія опинилась серед найбільш бідніших країн Європи. Основними зовнішньополітичними досягненнями за три десятиліття незалежності стали зміцнення суверенітету і закріплення позицій рівноправної європейської держави-члена ЄС.

Розділ 2. Чинники формування зовнішньополітичного курсу Литовської Республіки

Литовська Республіка є доволі маленькою країною колишнього Радянського Союзу, де проживає 2,8 млн. населення⁴⁴. Однак за показником реального ВВП на душу населення, який у 2020 р. за даними Світового банку становив 38,8 тис. дол. США⁴⁵, Литва займає перше місце серед пострадянських республік і сорокове у світі. Порівняно з іншими пострадянськими державами Литва є успішною країною, що змогла перейти від авторитарного політичного режиму до демократичного за доволі короткий проміжок часу, вийшовши зі складу СРСР у 1990 р. і набувши членства в ЄС та НАТО у 2004 р. Корені такої кардинальної зміни міжнародного становища Литви та передумови

44 2021 m. gyventojų ir būstų surašymo pagrindiniai rezultatai / Lietuvos statistikos departamentas. URL: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>

45 GDP per capita, PPP (current international \$). International Comparison Program, World Bank / World Development Indicators database. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?most_recent_value_desc=true&year_high_desc=true

становлення нинішньої Литовської Республіки полягають насамперед в історичні площині.

Передумови зовнішньополітичної орієнтації Литовської Республіки сягають періоду Великого князівства Литовського, що XV–XVI ст. було великою європейською державою де слов'янський етнос складав 9/10 населення.

Статут Великого князівства Литовського, тодішній основний закон держави, написано ще у 1529 р. Він був підтверджений двома редакціями 1566 та 1588 рр., норми яких на території Литви, Білорусі та України діяли до 1840 р. Цілком логічно, що чинна на сьогодні Конституція Литовської Республіки 1992 р. у своїй преамбулі ґрунтує правовий фундамент нинішньої незалежної Литви на Литовських Статутах та Конституціях Литовської Республіки (1920, 1922, 1928, 1938).

Прагнення Литви встати у війні з Московською державою призвело до підписання у 1569 р. Люблінської угоди про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в союз держав – Річ Посполиту. Однак врешті-решт, після трьох поділів Речі Посполитої в кінці XVIII ст. (1772, 1793, 1795), литовські землі таки опинились у складі Російської імперії.

З часом на територіях, які були насильницьким шляхом включені до складу імперій, розпочинаються національно-визвольні повстання, які оформлюються у національно-визвольні рухи. Не стала винятком і Литва.

Національно-визвольний рух у Литві зародився у студентському середовищі. 1817 р. у Вільнюсі засновано патріотичне студентське товариство філоматів і філаретів, які пропагували ідеї національного відродження. Воно увійшло в історію як «Жемантійське відродження». 1822 р. товариство поряд з іншими студентськими організаціями було заборонено. Національно-визвольне повстання, яке відбувалося у Польському Королівстві у 1830–1831 рр., поширилося й на Литву. Однак, як відомо, воно було жорстко придушене імперською владою, після чого Вільнюський університет, який вважався центром вільнодумства, закрито, а назву Литва взагалі вилучили з офіційного вжитку. Замість неї почали вживати топонім Північно-Західний край.

Цікавим прецедентом на литовських землях у середині XIX ст. стали «товариства тверезості», що набули популярності у селянському середовищі й сприяли зародженню національної самосвідомості литовського народу. Проте згодом і їх заборонили.

На початку 1860-х рр. на західних територіях Російської імперії прокотилася нова хвиля національно-визвольних повстань. У січ-

ні 1863 р. у Литві також почалося повстання, яке очолили ксьондз А. Мацкявічюс, К. Калиновський і З. Сераковський. У Північно-Західному краї генерал-губернатором було призначено М. Муравйова, який розправлявся з повсталими з такою жорстокістю, що отримав прізвисько «вішальник». Після придушення повстання у 1864 р. його керівників було страчено, а більшість активних учасників вислано на каторгу до Сибіру.

У цей же період литовські землі, як і решта західних територій, що входили до складу Російської імперії, почали зазнавати активної політики русифікації. Її суть зводилася до викорінення національних мов через закриття литовських шкіл, поширення православ'я, адже більшість литовців були католиками, заборону друку книжок литовською мовою, вивчення литовської мови тощо. Наслідком політики русифікації стали явища, які характерні й для інших територій імперії – литовська мова перестала бути престижною. Нею розмовляли здебільшого бідняки та селяни.

Однак спроби уряду Російської імперії знищити литовську ідентичність не дали очікуваного результату, а навпаки, спричинили зворотній ефект, який проявився у національному відродженні. В історії цей період відомий як Литовське національне відродження, найактивнішими учасниками якого були В. Кудірка, Й. Басанавічюс та ін.

Реформи імператора Олександра II 1870-х рр. і скасування кріпацтва у Російській імперії у 1861 р. послабили натиск самодержавства і сприяли посиленню соціальної мобільності. Це пришвидшило міграційні процеси всередині імперії, урбанізацію і дещо пізніше викликало новий сплеск створення організацій національно-визвольного спрямування. Свою діяльність ці організації реалізовували через випуск газет, історичної та художньої літератури литовською мовою, незважаючи на те, що заборона на друк литовською мовою тривала. Найвідомішими литовськими газетами тоді були «Аушра» і «Варпас». Видавцем і організатором – славнозвісний поет В. Кудірка чия «Національна пісня» пізніше стала гімном незалежної Литви. Наслідком такої послідовної і системної просвітницької роботи було скасування у 1905 р. заборони на видавництво книг та літератури литовською мовою.

Революційні події 1905–1907 рр. мали відчутний вплив і на Литву, де на скликаному у грудні 1905 р. великому з'їзді литовців було ухвалено резолюцію з вимогою надати Литві політичну автономію.

Перша світова війна прискорила процеси національного відродження у Литві. Після революційних подій у Російській імперії протягом лютого-жовтня 1917 р. Рада Литви 16 лютого 1918 р. проголосила Акт

державної незалежності й було створено Литовську Республіку. Вона проіснувала, з невеликою перервою (грудень 1918 – серпень 1919 р., коли влада у Литві перейшла до рук Червоної Армії) до 1940 р., що мало велике значення для формування національної ідентичності литовців.

Варто відзначити, що у цей період Литва орієнтувалася на країни Антанти, що заклало історичну традицію її прозахідної орієнтації. Саме підтримка західних країн на Паризькій мирній конференції 1919 р. дозволила Литві, Латвії та Естонії домогтися міжнародного визнання свого суверенітету і виведення з території іноземних військ. Тому у міжвоєнний період вони розглядали Великобританію і Францію як основних гарантів своїх суверенітету і безпеки.

Важливе значення мав і той факт, що країни Заходу засудили радянсько-німецький пакт Молотова – Ріббентропа від 23.08.1939 р., особливо секретний протокол до нього про розподіл сфер впливу у Східній Європі, і не визнали приєднання країн Балтії до СРСР в 1940 р. в результаті цих домовленостей. У деяких з них у післявоєнний період навіть продовжували діяти дипломатичні представництва Литви, Латвії та Естонії.

Надалі про власну зовнішню політику Литви можна вести мову лише після розпаду СРСР й офіційного визнання державної незалежності рядом країн у серпні 1991 р. По суті будь-яка зовнішньополітична доктрина чи стратегія у формалізованому вигляді відображає пануючу у політичному та економічному істеблішменті систему поглядів на пріоритети та орієнтацію зовнішньополітичного курсу, а їх аналіз потребує детального розгляду процесу ухвалення зовнішньополітичних рішень і факторів, під впливом яких вони приймалися⁴⁶. Тому насамперед розглянемо як розгорталися процеси і дискусії навколо зовнішньополітичних орієнтацій Литви після відновлення незалежності.

Напевно найважливішим чинником зовнішньої політики відновленої Литовської Республіки була орієнтація на Європейський Союз, поступовий розрив зв'язків з Росією та вихід зі сфери її впливу. При цьому слід зауважити, що Литва не була таким собі реципієнтом ЄС, яку ЄС намагався затягнути у свою сферу впливу. Тут слід вести мову про цілком свідомий вибір не тільки уряду, а й громадян, про що свідчили соціологічні опитування і мотивація, яка лягла в основу проєвропейської політики.

Нагадаємо, що на відміну від решти радянських республік, країни Балтії перебували у складі СРСР значно менший період часу – від 1940

46 Воронников В.В. Концепции и приоритеты внешней политики Латвии, Литвы и Эстонии в 2004–2012 гг. Автореф. дис.... канд. ист. наук. М., 2014. 20 с.

до 1991 р. На час здобуття незалежності у цих республіках ще лишався прошарок людей, які пам'ятали життя поза СРСР, що створювало своєрідну «історичну пам'ять» про життя не в Радянському Союзі. Робимо на цьому наголос, оскільки саме на питаннях історичної пам'яті згодом базувалася уся зовнішня політика Литовської Республіки.

Тобто для Литви та інших країн Балтії європейський вектор зовнішньої політики був своєрідним кроком «повернення» до Європи. Хоча власне ідея «повернення в Європу» з'явилася на рівні суспільно-політичних рухів за національну і політичну незалежність ще наприкінці 1980-х рр. в часи горбачовської перебудови. Ці ідеї стали домінуючими після здобуття незалежності. Після приходу представників руху за національну незалежність до влади, ідея про проєвропейський вектор розвитку лягла в програмні документи Литви.

Водночас у Литві залишалось багато прихильників збереження контактів – економічних і політичних відносин з новоутвореним у 1991 р. СНД. Цей процес для більшості громадян виглядав органічним, оскільки за період існування СРСР Прибалтика була таким собі «радянським закордоном», де рівень життя був вищим, ніж у інших республіках СРСР, технологічно ці республіки також були одними з найбільш розвиненими в СРСР за рахунок кораблебудування, високотехнологічних підприємств, які виготовляли електроніку, приладобудування та ін.

На початку 1990-х рр. політика Литви радше була багатовекторною. З одного боку, за рахунок усталених контактів з колишніми радянськими республіками, з іншого – до прийняття Маастрихтського договору 7 лютого 1992 р. Європейський Союз тоді представляв із себе радше красиву привабливу картинку, потрапити куди було вкрай складно і не зрозуміло, чи готовий ЄС до розширення взагалі. Повна невизначеність перспектив приєднання до ЄС робила ідею «повернення до Європи» суто внутрішнім політичним явищем у Литві на початку 1990-х рр.

У подальшому в основу зовнішньої політики Литви лягла концепція відновлення державності та «повернення до Європи». Концепція відновлення державності включала в себе правову спадковість сучасної Литви від Литовської Республіки дорадянського періоду. На відміну від решти радянських республік, країни Балтії оголосили своє включення до складу СРСР незаконним, оскільки воно стало результатом насильницької окупації у 1940 р. Концепція «відновленої державності» дозволила лідерам Литви провести чітку межу між своєю країною і державами СНД й претендувати на те, щоб країни Балтії розглядалися західними державами і міжнародними інститутами в одній групі з країнами Центральної та Східної Європи, які також здобули свою національну державність

після Першої світової війни, а після Другої – потрапили під радянський контроль, хоча і не включалися до складу самого СРСР⁴⁷.

Такий підхід мав не тільки символічне, але й важливе практичне значення, як зазначає П. ван Елсуwege. Факт, що політичне керівництво Литви, Латвії та Естонії наполегливо відстоювало тезу про «відновлений характер» своєї державності, в результаті спонукав Європейську економічну спільноту вже з січня 1992 р. поширити на них дію програми ФАРЕО⁴⁸, яка початково була розроблена для допомоги у структурній перебудові економік Польщі, Угорщини та інших країн ЦСЄ. Ця програма мала набагато масштабнішу мету і обсяги фінансування, ніж програма ТАСІС, в рамках якої здійснювалася допомога державам СНД. Нарешті, декларування наступності щодо довоєнних Литви, Латвії та Естонії давало можливість їх пострадянським урядам претендувати на повернення колишньої зарубіжної власності цих держав (переважно дипломатичних місій в Європі і США) і фінансових активів, розміщених ними на депозитах в західних банках. В умовах практично повної відсутності в перші роки незалежності власних валютних резервів у всіх республіках колишнього СРСР, крім Росії, це також давало вагомі переваги⁴⁹.

На думку А. Володькіна, прозахідна орієнтація розглядалася як єдина надійна гарантія безпеки країн Балтії. В цьому зв'язку основним аргументом висувалася теза про те, що Литва (як і Латвія та Естонія) – мала країна, затиснута між великими і сильними сусідами, які неодноразово протягом історії захоплювали і приєднували до себе їх територію, не рахуючись з думкою населення. Особливо підкреслювалося, що неучасть країн Балтії у військових союзах у міжвоєнний період не допомогла їм зберегти незалежність. Тому, щоб уникнути повторення подібного в майбутньому, необхідно приєднатися до міжнародних структур колективної безпеки, які б не перебували під контролем цих сусідів і могли створити певну противагу їх впливу⁵⁰.

Після проголошення незалежності було ухвалено Концепцію безпеки Литви (1992), що затверджувала політику нейтралітету. Згідно концепції Литва розглядалася в якості мосту між Заходом та Сходом. Зокрема, з цього приводу перший президент Литви А. Бразаускас у «Європейській

47 Володькин А.А. Внешняя политика Литвы, Латвии и Эстонии в отношении Евросоюза в 1990-е. *Актуальные проблемы международных отношений и глобального развития*: сб. науч. ст. Минск, 2018. Вып. 6. С. 39.

48 Van Elsuwege P. *From Soviet Republics to EU member States: A Legal and Political Assessment of the Baltic States' Accession to the EU*. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publ., 2008. P. 102.

49 Ibid. P.40.

50 Володькин А.А. Указ. соч. С. 41.

промові» у травні 1993 р. заявляв: «Принцип мосту між Сходом та Заходом міг би створити сприятливі умови для іноземних інвестицій, підприємництва, транзиту та туризму. Геополітичне становище Литви зацікавило б Захід можливостями Сходу. Західні технології і сировина Сходу із застосуванням кваліфікованих робочих рук могли б забезпечити економічний динамізм Литви»⁵¹. Звісно, мова йшла про рівноцінну співпрацю з пострадянськими республіками, включаючи Росію без членства у будь-яких утвореннях на пострадянському просторі на кшталт СНД.

Проте згодом політику нейтралітету було відхилено і в основу зовнішньої політики Литви покладено концепцію «колективної безпеки», яка передбачала інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Причому за кілька місяців того ж таки 1992 р. у Литві прийнято спеціальний «Конституційний акт про неприєднання Литовської Республіки до пострадянських східних союзів». Таким чином на конституційному рівні обмежувалися напрями зовнішньої політики. Більше того, у цьому документі наголошувалося, що «діяльність, метою якої є залучення Литовської держави у вказані союзи чи співдружності держав, вважається ворожою стосовно незалежності Литви»⁵².

Виходячи з цього, у науковій літературі виділяють два теоретичні підходи, які дозволяють пояснити появу ідеї «повернення до Європи» та її усталеність у зовнішній політиці держав Балтії. По-перше, це теорія альянсів і балансу сил С. Уолта; по-друге – теорія сек'юритизації і комплексів регіональної безпеки Б. Бузана і О. Уівера.

Перша виходить з того, що для захисту своїх інтересів у малих країн є тільки дві можливі опції у міжнародній політиці: балансування (balancing) або приєднання (bandwagoning). Балансування тут означає, що в протистоянні на міжнародній арені мала країна примикає до слабшої сторони цього протистояння, щоб таким чином мати певний вплив, посилюючи її потенціал і спільно створюючи противагу впливу сильнішої сторони (яка, усвідомлюючи свою силу, меншою мірою готова цінувати союзників), запобігаючи їй ще більшому посиленню.

Однак, як відзначають у своїй статті про особливості зовнішньої політики держав Балтії Дж. Ламоре і Д. Галбрез, це не найкращий вибір для малої країни, оскільки її вага в міжнародній політиці навряд

51 Бразаускас А. Пять лет президентства: события, воспоминания, мысли. Москва: УНИПРИНТ, 2002. С. 233.

52 Lietuvos Respublikos Konstitucija. URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

чи буде достатньою, щоб істотно посилити слабшу сторону і таким чином змінити загальний баланс сил. Втрати ж від того, що країна опиниться на боці тих, хто програв, можуть бути непромірно великими, оскільки переможці навряд чи стануть ставитися поборливо до неї лише через її слабкість. Тому набагато вигіднішим є приєднання до сильнішої сторони протистояння, що взаємно посилює їх⁵³.

Як зазначає в цьому зв'язку Р. Симонян, союз із більш сильними країнами та їх підтримка дозволяють малим країнам підвищити свою вагу у міжнародних питаннях, отримати військово-політичний захист або більш вигідні умови для ведення торгівлі та розвитку власної економіки. Неодмінною умовою вибору такого шляху є розуміння того, що втрати від такого союзу (наприклад, втрата частини суверенітету) будуть менш значними, ніж передбачувані вигоди⁵⁴.

Тому лідери Литви оголосили інтеграцію країни у західне співтовариство запорукою забезпечення їх безпеки від повторення загроз зі сходу і, відповідно, виживання самої держави. Саме цей підхід став домінуючим у ЗМІ та серед політикуму, що згодом сформувало стійку прихильність населення до ідеї євроінтеграції та приєднання до євроатлантичних структур безпеки, мобілізувавши тим самим свій електорат, який був дезорієнтований і, як і в решті пострадянських республік, переживав кризу ідентичності. Такий реверс зовнішньої політики Литви, на наш погляд, слід радше розглядати як вибір правлячих еліт, що власне відбулося і в інших країнах ЦСЄ.

Аналізуючи роль політичної еліти Литви у цьому процесі, слід відзначити, що для неї характерною була рідкісна однотайність у питанні приєднання до європейських та євроатлантичних структур. Між політичними партіями існували істотні розбіжності з питань внутрішньої політики, темпів і методів проведення економічних реформ, ролі держави в економіці, політики щодо національних меншин тощо, але жодна з великих політичних партій Литви не ставила під сумнів тезу, що інтеграція до ЄС і НАТО є безперечним першочерговим пріоритетом у сфері зовнішньої політики забезпечення національної безпеки їхньої країни⁵⁵. Фактично у Литві противником прозахідного курсу був лише «Соціалістичний народний фронт». Решта партій радше маргінальними групами. Між системними партіями

53 Lamoreaux J. W., Galbreath D. J. The Baltic States As «Small States»: Negotiating the «East» by Engaging the «West». *Journal of Baltic Studies*. 2008. Vol. 39(1). P. 5.

54 Симонян Р. Х. Оккупационная доктрина в странах Балтии: содержательный и правовой аспекты. *Государство и право*. 2011. № 11. С. 37.

55 Володькин А.А. Указ. соч. С. 45.

щодо зовнішньополітичних орієнтацій спостерігався дивовижний, як для постсоціалістичної республіки, консенсус.

Відправною точкою у розвитку відносин між країнами Балтії і Європейським Союзом стало рішення ЄС про визнання незалежності Литви, Латвії та Естонії 27 серпня 1991 р. Як вказує П. ван Елсувеге, майже відразу після цього в керівних органах ЄС почалися дискусії про можливі шляхи розвитку відносин з країнами Балтії. Обговорювалися три можливі опції. Перша передбачала включення країн Балтії в політику ЄС разом з республіками колишнього СРСР. Це дозволило б уникнути непорозумінь з Москвою. Друга опція полягала в тому, щоб виходячи з тези про відновлення державності, не визнавати їх частиною пострадянського простору і поширити на них політику ЄС щодо посткомуністичних країн ЦСЄ. Однак такий вибір загрожував ускладненнями відносин з Росією, яка розглядала держави Балтії, як і країни СНД, в якості своєї традиційної сфери геополітичного впливу.

Третій варіант передбачав особливий статус для країн Балтії, відмінний як від статусу держав СНД, так і від статусу країн ЦСЄ. В цьому випадку, на думку європейських політиків, вони залишалися б у «сірій зоні» між регіоном Центральної та Східної Європи і Росією⁵⁶.

У результаті знайдено наступний компроміс: угоду про асоціацію з Литвою (як і з рештою Балтійських країн), аналогічну тим, що вже були укладені з державами ЦСЄ, визнано передчасною з огляду на її економічну ситуацію і нещодавню приналежність до СРСР. Тому вирішено укласти з Балтійськими країнами угоди про торгівлю і співпрацю, які повинні були замінити на їх території дію угоди про торгівлю та співробітництво, укладену ще з СРСР. В той же час керівництво ЄС вирішило послати країнам Балтії чіткий політичний сигнал про те, що розглядає їх окремо від держав СНД⁵⁷.

Цим сигналом послужив візит віце-президента Єврокомісії Ф. Андріессена 9 вересня 1991 р. Він підтвердив намір спільноти вести переговори про угоду про торгівлю та співробітництво, пообіцяв Литві, Латвії й Естонії 400 млн екю в рамках програми технічної допомоги СРСР та включення в програму ФАРЕО з січня 1992 р. Звіт Єврокомісії про співпрацю з Литвою, Латвією та Естонією підтвердив цей намір. Підсумкове рішення про включення їх в програму ФАРЕО разом з Албанією було прийнято Радою ЄЕС 23 грудня 1991 р.⁵⁸ Це бу-

56 Van Elsuwege P. Op. cit. P. 101.

57 Володькин А.А. Указ. соч. С. 47.

58 Van Elsuwege P. Op. cit. P. 102.

ло першою дипломатичною перемогою держав Балтії у відносинах з Брюсселем.

Наступним кроком стало підписання 11 травня 1992 р. угоди про торгівлю та співробітництво з ЄС, яке супроводжувалося політичною декларацією сторін про наміри до подальшого зближення. Угода набула чинності 1 лютого 1993 р. Слід зазначити, що УПС є рамковими документами, які Євросоюз в різний час уклав майже з усіма державами колишнього радянського табору.

Угоду про вільну торгівлю укладено з Литвою 18 липня 1994 р. Вона регулювала питання платежів, конкуренції і зближення законодавства. Однак її дія не поширювалася на продукцію сільськогосподарської, рибної, текстильної галузей, щодо яких вводилися особливі правила і зберігалися мита.

1995 р. став важливим для розвитку відносин держав Балтії з Євросоюзом, адже 12 червня Брюссель централізовано підписав з усіма трьома країнами Балтії Європейські угоди про асоціацію. Процес їх ратифікації країнами ЄС розтягнувся майже на три роки і вони набули чинності лише 1 лютого 1998 р. До того відносини між державами Балтії та ЄС регулювалися вже згаданими угодами про вільну торгівлю. 8 грудня 1998 р. Литва подала заявку на вступ до ЄС та отримала статус офіційного кандидата на вступ до Євросоюзу.

Водночас всередині ЄС розгорнулися дебати з питань термінів та черговості прийому країн-кандидатів. Німеччина виступала за те, щоб ці країни були розділені на групи і прийняті в кілька етапів. В першу чергу мали бути прийняті сусідні до неї держави Вишеградської групи. Інший підхід отримав назву «недискримінаційного», або концепції «великого вибуху». Відповідно до нього всі країни-кандидати з ЦСЄ мали увійти до ЄС одночасно. На Мадридському саміті 1995 р. німецьку пропозицію про поетапне розширення було відхилено іншими членами Євросоюзу, а Єврокомісії доручено підготувати висновки про ступінь підготовленості кожної з асоційованих країн і їх відповідності до вступних критеріїв.

Висновки були підготовлені до липня 1997 р. та стали складовою частиною програми «Порядок 2000», схваленої на Люксембурзькому саміті у грудні того ж року. Виходячи з оцінок, представлених у висновках, на саміті вирішено почати переговори щодо вступу тільки з шістьма кандидатами: Польщею, Чехією, Угорщиною, Словенією, Естонією та Кіпром. За місцем проведення саміту ці держави отримали назву Люксембурзької групи.

Таким чином, за підсумками Люксембурзького саміту держави Балтії виявилися розділеними – лише Естонія потрапила до спис-

ку кандидатів першої хвилі розширення, в той час як перспективи Латвії і Литви залишалися невизначеними. Це викликало бурхливу критику з боку їхніх урядів і скарги на те, що прийняття в ЄС лише однієї з країн Балтії згубно відіб'ється на соціально-економічних зв'язках, що склалися між ними. Врешті на Гельсінському саміті у грудні 1999 р. було прийнято рішення про початок переговорів про вступ з рештою кандидатів, у тому числі з Литвою. Ця група отримала назву Гельсінської. Литва стала членом ЄС та НАТО у 2004 р.

ЄС надавав доволі потужну економічну підтримку країнам-неофітам. Зокрема, допомогу для розвитку сільського господарства, створення нових робочих місць, розвивав інфраструктурні проекти. З моменту вступу до ЄС у 2004 р. і по 2015 р. включно Литві було надано допомогу з боку фондів ЄС у розмірі 8 млрд євро⁵⁹. ВВП Литви на душу населення у 2004 р. склав 48,9%, а у 2018 р. зріс до 81% до середнього по ЄС. Наслідком економічного транзиту стало досягнення доволі високих макроекономічних показників за рахунок реалізації стратегії «балтійської неоліберальної моделі капіталізму», що дало можливість Литві приєднатися до Єврозони у 2015 р.

Неможливо не зауважити, що зворотною стороною цієї політики стало істотне скорочення кількості населення за рахунок міграції на Захід. Зокрема, у Литві з 2004 до 2019 р. населення скоротилося на 17,8%. Однак показово й те, що незважаючи на усі проблеми ЄС, рівень довіри до нього у Литві вищий, ніж до національного уряду, якому довіряє лише 44% литовців, у той час як ЄС – 63%, а Європарламенту аж 72% (2019)⁶⁰.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р. загострила питання стану економіки у Литві, внаслідок чого на парламентських виборах 2012 р. перемогла лівоцентристська коаліція, що дещо посилює євроскепсис у суспільстві.

Однак російська агресія проти України у 2014 р. змусила Вільнюс посилювати співпрацю в рамках євроатлантичних інституцій. Країни Балтії, зокрема й Литва прагнули забезпечити «інфраструктурну незалежність» (у сфері енергетики та транспорту) від Росії. З особливою силою цей напрям зовнішньої політики активізувався після вступу до ЄС та НАТО.

Особливість інтеграції країн Балтії до ЄС та НАТО полягає в тому, що вона має «євроатлантичний», ніж суто «європейський» харак-

59 Розвиток фінансових інститутів ЄС та виклики для фінансової політики України: монографія / Борзенко О.О., Богдан Т.П., Шаров О.М. та ін. К., 2019. С. 351.

60 Europeans in 2019. Special Eurobarometer 486 / European Commission. March, 2019. URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instrument/s/SPECIAL/surveyKy/2225>

тер. Якщо ЄС для країн Балтії – це гарант економічної стабільності, то НАТО – гарант безпеки. Членство у Північноатлантичному альянсі Балтійські країни прагнуть використати для максимізації таких гарантій, модернізуючи, з одного боку, свої збройні сили та інфраструктуру, а з іншого – отримуючи додаткові гарантії безпеки з боку НАТО через створення центрів передового досвіду та збільшення військового контингенту НАТО.

Після 2014 р., коли розпочалася російська агресія щодо України, країни Балтії почали реалізовувати план «Орел-захисник» та пішли на істотне збільшення контингенту НАТО на своїй території. «За півтора десятиліття членства країни Балтії перетворилися з простих споживачів безпеки під «парасолькою» НАТО на повноцінний фактор і пріоритетний напрям стратегічного планування Альянсу, обравши в якості моделі зовнішньополітичного позиціонування роль «останнього бастіону Заходу»⁶¹. Такий статус забезпечує стійку фінансову підтримку інфраструктурному розвитку країн Балтії. Зокрема, Литва завдяки НАТО модернізувала аеродром Зокняй, в рамках операції Baltic Air Policing здійснюється патрулювання повітряного простору країн Балтії, у 2013 р. створено центр енергетичної безпеки. Країни Балтії, демонструючи євроатлантичну солідарність, стали одними з небагатьох країн НАТО, які збільшили рівень витрат на оборону до 2,5% ВВП. Зокрема Литва станом на кінець 2010-х рр. у порівнянні з 2004 р. збільшила ці витрати втричі⁶².

Уявлення про країни Балтії як про «сіру зону безпеки» з фрагментованою оборонною співпрацею на додаток до активного лобізму з боку самих цих країн стали достатньою підставою для розміщення на ротацийній основі, хоча терміни місії не зазначені, чотирьох багатонаціональних бойових груп НАТО в Естонії, Латвії, Литві і Польщі в 2017 р. У Литві таку групу чисельністю у 1 тис. військових очолює Німеччина⁶³.

У зв'язку з нарощенням оборонного потенціалу країн Балтії у 2018 р. в ЄС було ухвалено «План дій з підвищення мобільності», який передбачає модернізацію і перетворення транспортної інфраструктури країн ЄС в інфраструктуру «подвійного цивільно-військового значення», причому особлива увага приділена транспортному коридору Північне море – Балтика.

Підсумовуючи зазначимо, що з огляду на негативний, на думку більшості литовців, досвід перебування у складі СРСР, адже цей пе-

61 Воротников В. Указ. соч. С. 132.

62 Там же. С.134.

63 NATO's Enhanced Forward Presence. May 2017. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_05/1705-factsheet-efp.pdf

ріод історії називають періодом окупації Литви, курс у європейські та євроатлантичні структури був насамперед політичним рішенням правлячого класу Литовської Республіки, підтриманий суспільством, і асоціювався перш за все з міркуваннями безпеки, яка уособлювалася членством в НАТО та міркуваннями економічного добробуту, який пов'язували з членством у ЄС.

Нині, після тридцятиліття з моменту розпаду СРСР і соціалістичного блоку, такий вибір країн Балтії вбачається обґрунтованим і раціональним, незважаючи на докорінну зміну структури економіки у цих країнах, і Литві, зокрема. Фактор «колективного Заходу» став запобіжником, який унеможливив формування кланово-олігархічних політичних режимів, як це сталося з пострадянськими республіками, а також дозволив досягти доволі високих стандартів якості життя, які докорінно відрізняються від макроекономічних показників навіть у найбагатших пострадянських республіках.

Розділ 3. Естонія: пошуки власного місця на міжнародній арені

Минулі з 1991 р. три десятки років показали, що серед усіх пострадянських держав невелика Естонія виявилася найуспішнішою. Її успіхи визнані на міжнародній арені прийняттям до багатьох найшанованіших організацій світу, серед яких – Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейський Союз, НАТО.

Територія країн Балтії в цілому, Естонії зокрема, вже не одне століття є зоною «зіткнення цивілізацій», у даному випадку російської та західної, відповідно до відомої концепції С. Гантінгтона⁶⁴.

Після відновлення державності у 1990–1991 рр. для балтійських країн – Естонії, Латвії, Литви – відкрилися можливості участі у «реальній політиці», яка спирається виключно на об'єктивні національні інтереси. Але такого роду «політичний реалізм» невеликої держави складно реалізується тоді, коли великі держави в рамках названої парадигми міжнародних відносин також керуються виключно власними інтересами.

Історія цієї маленької за розмірами і кількістю населення країни демонструє значення сили духу народу у боротьбі за самовизначення у цьому складному світі. Історія Естонії демонструє важливість жит-

64 Huntington S.P. *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72(3). P. 22-49; Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Touchstone Books, 1996. 367 p.